

ΙΩΑΝ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ:
ΟΔΟΙΠΟΡΙΕΣ, ΠΛΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΑΔΙΑΣΤΑΥΡΩΤΕΣ

Περνούσαμε απ' τη Μυτιλήνη καθώς νύχτωνε.

Από το μέρος όπου βασιλεύει ο ήλιος συλλαβίζεις τα φώτα του νησιού...

*Από το μέρος του φεγγαριού, πανσέληνος, οι σκοτεινές αχτές: Πέργαμος, Αϊβαλί·
ψυχή, μόνο το μάτι του Θεού: την έμαθα πια την ποιότητα της ερημιάς αυτών των τόπων.*

(Γιώργος Σεφέρης, Μέρες 1945-51)

Ο Αρκεσίλαος από την Πιτάνη –στην ακριβώς απέναντι της λεσβιακής ακτής χώρα– γενναϊόδωρος και με αξιολάτρευτο χαρακτήρα, ζούσε στην Αθήνα στα 250 π.Χ., με τα εισοδήματα που του έστελνε ο αδελφός του από την γενέτειρά του. Αναδείχθηκε αρχηγός των Πλατωνιστών της Ακαδημίας αφού σπούδασε κοντά στον Ξάνθο, τον μουσικό, και τον Ερέσιο Τύρταμο που μετουσιώθηκε στον Θεόφραστο, τον διανοητή με το πανελλήνιο κύρος¹. Ο Αρκεσίλαος από την Πιτάνη, ήταν ο πρώτος από τους αρχαίους φιλοσόφους που συζητούσε και τις δύο πλευρές ενός θέματος:

Δεν υπάρχει αληθής εντύπωση τέτοια ώστε να μην είναι δυνατόν να είναι εσφαλμένη...Ο σοφός πρέπει πάντα να επέχει²

Έτσι απλά, με αυτή τη σεμνή ειλικρίνεια των ιωνικών λόγων, δεν θα πρωτοτυπήσω, αλλά θα προσπαθήσω, με αφορμή τη συνάντηση αυτή, να αναταξινομήσω έννοιες όπως: περιηγητής, πραγματικότητα, αντικρύ, σχέση αμφίδρομη.

Περιηγητές: αποτολμώ να απομακρυνθώ από την τόσο γοητευτική λέξη περιηγητής, εκ του περί-ηγούμαι, ηγούμαι στα πέριξ, και να αναμετρηθώ με τα της ρίζας του ταξιδεύειν, εξ ου τα ηχοποίητα: ταξιδιώτες, ταξίδι,

1. Μορφή του φιλοσοφικού κατεστημένου της Αθήνας –εισήγαγε τον Σκεπτικισμό– ο Αρκεσίλαος (315-241 π.Χ.), αρχικά μαθητής του μαθηματικού Αυτόλυκου στην Αιολίδα, ήταν στην Ακαδημία Αθηνών την εποχή του Πολέμου με επιφανή μέλη τον Κράντωρα και τον Κράτητα. Μετά τον θάνατο του τελευταίου έγινε αρχηγός της Σχολής, γύρω στο 265 π.Χ., και εγκαίνιασε ριζικές αλλαγές στον χαρακτήρα του Πλατωνισμού της εποχής του· βλ. A. Long, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1987, σ. 148-157.

2. A. Long, *ό.π.*, σ. 152, 154.

Μυτιλήνη και Αϊβαλί (Κυδωνίες).

Μια αμφίδρομη σχέση στο βορειοανατολικό Αιγαίο,
επιμ.: Π. Μ. Κιτρομηλίδης-Π. Μιχαηλάκης,
Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2007

ταξιδευτής. Λέξεις που κληροδότησαν γραπτά κείμενα, των οποίων επί μακρόν αμφισβητήθηκε η εγκυρότητα, με το επιχείρημα της υποκειμενικότητας των συγγραφέων. Πάντα όμως υπάρχει μία αντικειμενική πραγματικότητα: το ιστορικό παρελθόν, οι καλλιεργημένοι αγροί, οι παράγκες, τα αποτελέσματα ενός σεισμού, το τοπίο. Ποια αλήθεια επέλεξαν λοιπόν οι ταξιδιώτες να αποτυπωθεί ή να αγνοηθεί, να μεταδοθεί, να εξωραϊσθεί ή να παραποιηθεί;

Το *Επέναντι* τέλος, πέρα από το συμβολικό που μπορεί να είναι ένας καθρέπτης και το πραγματικό, το γήινο, εξαρτάται από τι θεωρεί κανείς απέναντι και τι *θεωρεί* κανείς στον καθρέπτη³. Έτσι η όραση ταυτίζεται σχεδόν πάντα με την ενόραση. Ο ταξιδιώτης πρέπει να κοιτά κάτι για να βλέπει⁴. Για να δει ο περιηγητής πρέπει να ξέρει να βλέπει και η ενόραση είναι προωθητική και καταλυτική.

Σε τόπους γειτονικούς ή αγναντιαστούς, μία σχέση αμφίδρομη, ορατή και αναδεικνυόμενη στα ταξιδιωτικά κείμενα, καθορίζεται από τους δρόμους και την επικοινωνία, τις οδοιπορίες ή πλεύσεις, το βάρος του ιστορικού παρελθόντος ή το σύγχρονο («γίγνεσθαι»), τις μετακινήσεις, μετοικίσεις και εξαρτήσεις, τις ανταλλαγές και τα κέρδη, την αντιπαλότητα ή τη συνεργασία, τη θρησκευτική διάσταση ή την αντίθεση συμφερόντων και όσα άλλα τυχαίνει να χωρίζουν και να ενώνουν τους ανθρώπους σε όλες τις κοινωνίες.

Από καιρό αναζητούμε στη λειτουργία των ταξιδιωτικών κειμένων την δημιουργία μιας κάποιας νοοτροπίας και όχι απλώς την πληροφορική της εκμετάλλευση. Μέχρι τώρα είχαν τεθεί και είχαν μελετηθεί πολλές φορές ερωτήματα όπως: σε ποιο ποσοστό συνετέλεσαν τα ταξιδιωτικά κείμενα ώστε να δημιουργηθεί μία κοινή γνώμη, ας πούμε για την ιδιαιτερότητα ενός τόπου;⁵ Η επισκεψιμότητα ενός τόπου διαμορφώνεται είτε επειδή βρί-

3. Για την πρόσληψη του άλλου, την συμβολική λειτουργία του καθρέπτη στη συνάντηση και τη συγκριτική μελέτη των ανθρώπινων πολιτισμών βλ. Michael Herzfeld, *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον Καθρέπτη*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια 1998.

4. Βλ. Loukia Droulia, «De la périégèse individuelle au tourisme de masse: croisière et guide de voyage en Grèce», *Vers l'Orient par la Grèce avec Nerval et d'autres voyageurs*, Textes recueillis par Loukia Droulia et Vasso Mentzou, χ.τ., Klincksieck 1993, σ. 105-113.

5. Το σκεπτικό πρωτοτέθηκε για τη μελέτη κυρίως του φαινομένου του περιηγητισμού τον 19ο αιώνα: βλ. ενδεικτικά: Άλκ. Αγγέλου, «Περιηγητικός Οργανισμός», *Τόπος και Εικόνα*, τ. Ε', Αθήνα, εκδ. Ολκός 1983, σ. 9-41· Κ. Θ. Δημαράς, «Αίσιος αιώνας», *ό.π.*, τ. Δ', Αθήνα, εκδ. Ολκός 1982, σ. 5-16 και την εμπειριστατωμένη μελέτη Helen Angelomatis-Tsougarakis, *The Eve of the Greek Revival. British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth-century Greece*, Λονδίνο-Ν.Υόρκη, Routledge 1990. Για την είσοδο της Ελλάδας στη δυτικοευρωπαϊκή συνείδηση μία πρώτη παρουσίαση βλ. Νάσια Γιακωβά-

σκειται πάνω στους χερσαίους ή θαλάσσιους δρόμους των εκάστοτε ιστορικών περιόδων είτε, λόγω του ιστορικού του παρελθόντος, φέρει λόγους να προσελκύσει επισκέπτες. Έτσι η κινητικότητα των περιηγητών σε έναν τόπο οφείλεται αφ' ενός σε εμπορικούς ή πολιτικούς λόγους που επικρατούν στην περιοχή και αφ' ετέρου σε πολιτιστικούς, τόσο του παρελθόντος του τόπου όσο και των πνευματικών αποσκευών που φέρουν οι ίδιοι οι ταξιδιώτες. Στη συνέχεια, η αναγνωσιμότητα προγενέστερων ταξιδιωτικών χρονικών πολλαπλασιάζει πιθανώς το ενδιαφέρον για έναν τόπο και οι προηγούμενες επισκέψεις και εμπειρίες ή και εκδοτικές επιτυχίες καλλιεργούν και άλλους λόγους έλξης ταξιδιωτών, όταν βέβαια οι τελευταίοι ενδύονται ταυτόχρονα και τον επενδύτη του συγγραφέα ή καλλιτέχνη ή και του ειδικού επιστήμονα. Οι θεωρητικές γνώσεις, λοιπόν, τα οράματα ή οι ιδεολογίες συγκρούονταν με τις εμπειρίες και συνέθεταν στερεότυπα, με τα οποία αλληλοτροφοδοτούνταν τα ταξιδιωτικά κείμενα.

Το βορειοανατολικό Αιγαίο αποτελούσε από τον 16ο έως και τον 19ο αι. σταθμό των ταξιδιωτών –άλλοτε αναγκαστικό και άλλοτε επιθυμητό– στους θαλάσσιους δρόμους κυρίως από και προς την Κωνσταντινούπολη, αλλά και στους χερσαίους άξονες για άλλες μεγάλες πόλεις της βορειοδυτικής Μ. Ασίας. Η Μυτιλήνη, λοιπόν, ελαύνει στον χώρο της λογιουσύνης και του γεωγραφικού πνεύματος μέσα από το πρωτοπόρο έργο, που έμελλε να γίνει και πρότυπο, *Liber Insularum Archipelagi*, του C. Buondelmonti⁶, όπου σταχυολογούμε: «...προς την Λέσβον έλθωμεν την νήσον, ήτις τοσοούτον ίσχυσεν εις τα ναυτικά ώστε το της θαλάσσης κράτος αυτήν έχειν αναμφιβόλως λέγεσθαι...»⁷.

Το κείμενο του φλωρεντινού μοναχού έμελλε κυριολεκτικά να αναμασηθεί, να χρησιμοποιηθεί αυτούσιο, να εμπλουτισθεί αλλά και να ανακυκλωθεί καθ' όλη τη διάρκεια των επόμενων αιώνων, όπως μας παραδίδεται στα παρεμφερή έργα. Στα μεταγενέστερα νεωτερικά έργα, λόγια πια κείμενα του 17ου αιώνα με ανωτερότητα και υπεροψία, ενσωματώνεται πλουσιοπά-

κη, «Εντοπίζοντας την αρχαία Ελλάδα: Οι Ευρωπαίοι και η ανάδυση μιας νέας χώρας κατά τους νεότερους χρόνους», *Σύγχρονα Θέματα* 64 (1997), 76-80.

6. Για την ιδιαιτερότητα και την εντυπωσιακή ιστορία των νησολογιών (*isolarii*) και φυσικά για τα έργα του Buondelmonti και τις αναπαραστάσεις της νήσου βλ. Γιώργος Τόλιας, *Τα Νησολόγια. Η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών*, Αθήνα, εκδ. Ολκός 2002, σ. 17-20, 44, 113.

7. Η πρώτη χειρόγραφη μορφή του πολύχροτου αυτού έργου συντάχθηκε περί το 1420 και από τις πάμπολλες παραλλαγές, στην ελληνική εκδοχή του χειρογράφου που δημοσιεύτηκε το 1897 από τον γάλλο ελληνιστή É. Legrand, απόπου και το απόσπασμα για την Μυτιλήνη, Émile Legrand, *Description des îles de l'Archipel*, Παρίσι 1897, σ. 76-77.

ροχα η ασαφής μείζη στοιχείων για τη νήσο: μυθολογία, σύγχρονες γεωγραφικές ή και δημογραφικές παράμετροι, φιλολογικές ιστορήσεις, ύφος καθ' όλα δόκιμο την εποχή αυτή⁸.

Στους ώριμους χρόνους του περιηγητισμού, εκατοντάδες ονόματα και τίτλοι προκύπτουν από την έως τώρα έρευνα για τους επισκέπτες και συγγραφείς για το νησί αυτό⁹. Δημιουργήθηκε ένας συνωστισμός από ταξιδιώτες και λογίους, γεωγράφους, χαρτογράφους, νησιολόγους, αρχαιολόγους, κατασκόπους και βοτανολόγους, γιατρούς και ιερείς, θεωρητικούς και εμπειρογνώμενες, ζωγράφους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, ρομαντικούς συγγραφείς, διπλωμάτες και προσκυνητές, ουμανιστές, μοναχούς, επιστήμονες και πειρατές, λογοτέχνες και τυχοδιώκτες. Το τεράστιο αυτό υλικό, αρχικά απλά βιβλιογραφημένο, μετά τη γοητεία της ανάγνωσης, τακτοποιήθηκε υπακούοντας στη γοητεία των συνομοταξιών. Αξιέπαινες ανθολογήσεις, μεταφράσεις, μελέτες ειδικού ενδιαφέροντος, εντέλει τα γραπτά περί Μυτιλήνης έχουν εν μέρει ταξινομηθεί και αναμένουν τους μελετητές τους¹⁰. Η Λέσβος αναδύεται λοιπόν στην Αιγαιακή χάρτα με την έλευση του έργου του Buondelmonti αλλά πρωτοτυπεί με τη συντεταγμένη της φρενίτιδας του 18ου-19ου αι. που αναζητά αρχαιοελληνικές εξάρσεις, ευρήματα και τοπικό

8. Καθοριστικά υπήρξαν τα έργα του V. M. Coronelli, κυρίως το *Isolario dell'Atlante Veneto...*, Βενετία 1696 και του φλαμανδού Olfert Dapper, *Naukuerige, Beschryving der Eilanden in de Archipel...*, Άμστερνταμ 1688.

9. Από τη Βάση Δεδομένων που δημιουργήθηκε στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών από το 1988 με θέμα: «Περιηγητικά κείμενα για την Νότιο-Ανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο, 15ος-19ος αι.», και η οποία συνεχώς εμπλουτίζεται, ανασύραμε τον κύριο όγκο των κειμένων στα οποία η Μυτιλήνη, αλλά και άλλα μέρη (Κυδωνίες, Αδραμύττι, Πέργαμος, κ.λπ.), που ερευνήθηκαν στο πλαίσιο της μελέτης αυτής εμφανίζονται στο δρομολόγιο των ταξιδιωτών. Έτσι εγκύψαμε σε εκατόν εβδομήντα (170) περίπου περιηγητές και σε μεγαλύτερο αριθμό κειμένων, αν λάβουμε υπόψη μας τους άλλους τίτλους του ίδιου συγγραφέα, τις επανεκδόσεις και τις μεταφράσεις των έργων τους. Μία πρώτη παρουσίαση της Βάσης Δεδομένων βλ. στο Ιόλη Βιγγοπούλου - Ράνια Πολυκανδριώτη, «Περιηγητικά Κείμενα για την Ν.Α. Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο, 15ος-19ος αι. Κατάλογος συντομευμένων τίτλων», *Τετράδια Εργασίας* 17 (1993), 19-155. Από τα κείμενα αυτά περίπου το ένα πέμπτο αναφέρεται σε ταξίδια που πραγματοποιήθηκαν τον 16ο αι., περίπου το ένα τρίτο σε ταξίδια του 17ου και του 18ου αι., και τα υπόλοιπα προέρχονται από ταξιδιωτικά κείμενα του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

10. Σημειώνουμε την πρώτη ανθολόγηση, που εξαιρεί όμως τους Γερμανούς περιηγητές, βλ. Παν. Παρασκευαΐδης, *Οι Περιηγητές για τη Λέσβο*, Αθήνα 21983 και ενδεικτικά: Στρατής Μολίνος, *Μυτιλήνη. Χάρτες και Τοπωνύμια*, Αθήνα 21999· Τάκης Παπουτσάνης, «Ένα άγνωστο Οδοιπορικό στη Μυτιλήνη του 1806», *Λεσβιακά* 17 (1998), 363-373.

χρώμα. Οι ταξιδιώτες, άλλοτε ποδίζουν αναγκαστικά, άλλοτε ούριος άνεμος τους φέρνει στα ήσυχα νερά των ακτών της, άλλοτε ακουμπισμένοι στην κουπαστή του πλοίου στην πλεύση για άλλους ελκυστικότερους γι' αυτούς τόπους, ακούνε αφηγήσεις για το νησί, άλλοτε γυρνούν, τριγυρνούν ως και μήνες πολλούς, άλλοτε και λίγες ώρες αρκούν για να γράψουν για το νησί. Έτσι ή αλλιώς η Μυτιλήνη αναδεικνύει τη χρωματική εναρμονία της με τις γείτονες νήσους, την υποβόσκουσα αντιπαλότητα με τη λουσμένη διθυράμβους Χίο¹¹ –σαν ένας σιωπηλός ανταγωνισμός για ιδιαιτερότητες και εσωτερικό πλούτο– η Μυτιλήνη αναδεικνύει και τη μοναδικότητά της, όπως κάθε νησί, στη μαγική ιδιομορφία του Αρχιπελάγους. Γιατί τα νησιά αφηγούνται, έτσι όπως κανένα άλλο θεόσταλτο στοιχείο στη φύση δεν αφηγείται.

Ο καθαυτό λοιπόν νησιωτικός χώρος προσελκύει την ταξιδιωτική του πελατεία ενώ ο εναγκαλισμός του πέραθεν αιγιαλού, αλίγκλυστος και αυτός, ουδεμία συνέχεια παραδίδει στο εν λόγω θέμα. Το απέναντι –που εκτείνεται από τη νότια των Δαρδανελίων ακτή έως τον Ελαιάτη κόλπο– αποκαλύπτει ιδιαιτερότητες μέσα από ένα πλέγμα διαδρομών, ένα πλέγμα περισσότερο ασυνεχές παρά εξελισσόμενο στη διάρκεια των αιώνων. Το απέναντι αυτό και το πλέγμα των διαδρομών παρέμεινε επιστημονικά ανευρέυνητο στο σύνολό του –τόσο από την πλευρά των περιηγητών όσο και από την πλευρά όσων μελετούν τους τελευταίους– εκτός από τις επιτυχείς εξαιρέσεις για ανυπέβλητα σημαντικές πολιτείες της αρχαιότητας, και μόνο τέτοιες, Τροία κατ' εξοχήν και Πέργαμο κατά δεύτερο λόγο.

Το ομηρικό πεδίο αφ' ενός, αφού πέρασε σε ονειροπόλες αφηγήσεις στα κείμενα του 16ου-17ου αιώνα, δέχτηκε στα τέλη, περίπου, του 18ου αι. τον Γάλλο Lechevalier ως «πολιορκητικό κριό» να εισβάλλει στον χώρο αναζητώντας ίχνη που θα τον βοηθούσαν στον τελικό του στόχο, την ανακάλυψη της Τροίας¹². Η Πέργαμος, αφ' ετέρου έλκει διπολικά τους ταξιδιώτες μέσα

11. Η Χίος κατέχει ιδιαίτερη θέση στα ταξιδιωτικά κείμενα ήδη από τον 16ο αι. Διατηρεί και ως τα τέλη του 19ου αι. από τη μεριά των περιηγητών τον υπερβάλλοντα αυτό ζήλο χάρις στις μοναδικότητές της, τις τραγικές ιστορικές στιγμές, την άμεση σχέση με την Σμύρνη, τροφοδοτώντας με τα στερεότυπα αυτά κάθε είδους ταξιδιωτικό κείμενο, πβ. Φιλ. Αργέντης-Στ. Κυριακίδης, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και περιηγηταίς*, τ. I-III, Αθήνα 1946 και το δίτομο λεύκωμα με χαρακτηριστικά και αποσπάσματα από περιηγητικά κείμενα: *Τα χαρακτηριστικά της Χίου*, τ. I: *Ενδυμασίες*, τ. II: *Οι χάρτες/τα τοπία*, Ίδρυμα Λω, χ.χ.

12. J. B. Lechevalier, *Voyage de la Troade, fait dans les années 1785 et 1786...*, τ. I-II, Παρίσι 1802. Έκτοτε ο χώρος διατήρησε και γαλούχησε μανιωδώς το ενδιαφέρον για αρχαιολογικές έρευνες, φιλολογικές συζητήσεις και κατ' επέκταση έγινε επιτακτικός και ανα-

από το υπερχειλίζον ελληνιστικο-ρωμαϊκό παρελθόν της και την εξέχουσα θέση ανάμεσα στις Επτά Εκκλησίες της Αποκάλυψης¹³.

Στις θαλάσσιες διαδρομές από και προς την Κωνσταντινούπολη, τις περισσότερες φορές με αφετηρία ή προορισμό τη Σμύρνη (τον 18ο-19ο αι.)

γκαίος στόχος επίσκεψης των ταξιδιωτών: πβ και J. M. Cook, *The Troad, an Archaeological and Topographical Study*, Οξφόρδη 1973, σ. 14-55, όπου εξετάζονται οι ταξιδιώτες που επισκέφτηκαν την Τρωάδα, από τον Belon του 16ου αι. ως τους αρχαιολόγους Blegen και Lamb του 20ού αι. Αξιόλογη παραμένει η παρέμβαση του G. Huxley, *Homer and the Travellers: A Lecture on Some Antiquarian and Topographical Books in the Gennadius Library of the American School of Classical Studies at Athens*, Αθήνα 1988, σ. 11-22 όπου η συζήτηση για την ταύτιση ομηρικών τοποθεσιών στην Τρωάδα όπως αυτή εξελίχθηκε μέσα από τα περιηγητικά κείμενα από τον 16ο ως τις αρχές του 19ου αι. Πβ. P. Kitromilides, «The Intellectual Foundations of Asia Minor Studies», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 6 (1986-87), 12, σμ. 11.

13. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε, κατά χρονολογική σειρά εκπόνησης της περιήγησης, στους σημαντικότερους τίτλους που περιέχουν το ταξίδι στις εκκλησίες της Αποκάλυψης: P. Ricaut, *The Present State of the Greek and Armenian Churches*, Λονδίνο 1679, σ. 26-234· Th. Smith, *Remarks Upon the Manners, Religion and Government of the Turks. Together with a Survey of the Seven Churches of Asia as They Now Lye in their Ruines: and a Brief Description of Constantinople [...]*, Λονδίνο 1678, σ. 211-264· J. Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, le Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 [...]*, Lyon 1678, vol. I, σ. 291-365· J. Aeg. Egmont, *Travels through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai, etc Giving a Particular Account of the Most Remarkable Places, Structures, Ruins, Inscriptions, etc in These Countries, Together with the Customs, Manners, Religion, Trade, Commerce, Tempers, and Manner of Living of the Inhabitants*, Λονδίνο 1759, σ. 31-254· R. Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece or an Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Λονδίνο 1817, σ. 79-84· Ch. MacFarlane, *Constantinople et la Turquie en 1828 [...]*, Παρίσι 1829, vol. I, σ. 13, 214-350· V. J. Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia, Withe an Excursion into Pisidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of Those Countries, a Map of the Author's Routes, and Numerous Inscriptions [...]*, Λονδίνο 1828, σ. 9-26, 84-193, 268-299· R. Walsh/Th. Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor [...]* with an Historical Account of Constantinople and Descriptions of the Plates [...], Λονδίνο [1838]· J. Carne/W. Cooke Stafford, *Syria and the Holy Land Illustrated: In a Series of Magnificent Engravings, Exhibiting the Natural and Architectural Beauties of the Country [...]* with an Historical and Geographical Account of this Ancient Country; A Description of the Manners and Customs of its People; and Full and Authentic Details of the Late Massacres of the Christian Inhabitants, Λονδίνο [1862]· H. Christmas, *The Shores and islands of the Mediterranean, Including a Visit to the Seven Churches of Aisa [...]*, Λονδίνο 1851, vol. III, σ. 12-286· E. Le Camus, *Voyage aux sept Eglises de l'Apocalypse*, Παρίσι 1896· W. Hawley, *Asia Minor by [...]*, with Illustrations from Photographs, Λονδίνο-N. Υόρκη 1918.

—σπανιότερα από τους χερσαίους δρόμους της βιθυνικής ενδοχώρας, από το στενό των Δαρδανελλίων ως την Πιτάνη, από τον Αταρνέα και το Αδραμύτιον που φέρει ήδη από τον Στράβωνα μόνο την ηχώ του παρελθόντος του και των συντεταγμένων γραμμάτων του— ως την Άσσο, οι αρχαίες μόνο πόλεις της Αιολίδας και της Μυσίας είναι για τους ταξιδιώτες με αρχαιοδιφικές περιέργειες, ανασκαφικές μανίες και ρομαντικές διαθέσεις το απέναντι της *Μυτιλήνης*. Εδώ το απέναντι δεν είναι αυτό που εμείς ή κάποιοι θεωρούν αυτονόητο. Το αυτονόητο απέναντι της *Μυτιλήνης* δεν είναι οι Κυδωνίες και η πολυνησία των Μοσχονησίων. Όψιμα πια, όπως θα δούμε και παρακάτω, αναδύεται το αναμφίβολα ειδυλλιακό τοπίο.

Εστιάζοντας, τέλος, στην πόλη και τον θαλάσσιο περίγυρο των Κυδωνιών στη μέχρι τώρα γνωστή βιβλιογραφία, ταπεινά έρχομαι να προσθέσω κάποιες νέες φειδωλές μαρτυρίες¹⁴. Υπενθυμίζουμε την εναρκτήρια χρονολογία της πολιτείας περί τα τέλη του 16ου αι., που παραμένει όμως να ανασύρεται από προφορικές μαρτυρίες και μέχρι την πρώτη αναφορά σε περιηγητικό έργο, που θεωρούσαμε αυτήν του Choiseul-Gouffier, η μόνη άλλου τύπου γραπτή πηγή για την πρόιμη ιστορία των Κυδωνιών είναι το κατάστιχο «ελεών» υπέρ του Αγίου Τάφου με 33 εγγραφές συνδρομητών από την πολιτεία που χρονολογείται στα 1653¹⁵.

Όμως, δεκαπέντε χρόνια μετά, στα 1668, ο Monsieur Des Monceaux διασχίζει τη Μικρά Ασία, αφήνει το χειρόγραφο ταξιδιωτικό του ημερολόγιο και πλήθος σχέδια στον ανεψιό του, κόμητα de Bonneval, ο οποίος με τη σειρά του το αντιγράφει και το παραδίδει στον εκδότη του έργου του Κορνήλιου Le Biyun (1725)¹⁶. Η περιγραφή του ταξιδιού περιορίζεται σε περιέργες λεπτομέρειες, στην απλοϊκή παράθεση των φυσικών στοιχείων που διασχίζει (λόφοι, ποτάμια, πεδιάδες κ.λπ.), στην εξαιρετικά παραφθαρμένη

14. Κείμενα περιηγητών για τη συρραφή της ιστορίας των Κυδωνιών έχουν χρησιμοποιηθεί και στο Γ. Σακκάρης, *Ιστορία των Κυδωνιών*, Αθήνα 1920 (φωτοτυπική επανέκδοση, Αθήνα 1982). Βοηθητικά στάθηκαν και τα Ιωάννα Πετροπούλου, «Γύρω από την ιστοριογραφία των Κυδωνιών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 3 (1982), 231-241 και Ιωάννης Καραμπλιάς, *Ιστορία των Κυδωνιών, από την ίδρυση μέχρι την αποκατάσταση των προσφύγων εις το ελεύθερον ελληνικό Κράτος*, τ. 1, Αθήνα 1949.

15. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πρόιμη ιστορική μαρτυρία για τις Κυδωνίες (1653)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 10 (1993-94), 13-21.

16. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Δ. Ψαρρό για την παρέμβασή του και την υπενθύμιση της έρευνας του κ. Δ. Παπουτσάνη, η οποία όμως δεν αλλάζει το σκεπτικό της μελέτης που υπογράφω. Είναι ωστόσο συγκινητικό, δέκα χρόνια μετά την καταγραφή και αξιοποίηση της μαρτυρίας του Des Monceaux στη Βάση Δεδομένων του INE (βλ. εδώ σημ. 9), να συναντώνται ερευνητικές προσπάθειες από διαφορετικές αφετηρίες.

μορφή τοπωνυμίων και στην ποσότητα των αρχαίων ευρήματων που διακρίνονται στους χώρους. Σημειώνω ότι ο Des Monceaux επιφορτίστηκε από την Académie des Inscriptions να συγκεντρώσει από την Ανατολή χειρόγραφα. Έφερε λοιπόν από το ταξίδι του αυτό 157 χειρόγραφα, τα οποία και χάρισε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας¹⁷. Είκοσι επτά μίλια δυτικά από την Πέργαμο και άλλες τρεις ώρες δρόμος στην ενδοχώρα και κοντά σε αλμυρή λίμνη, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι φτάνει στη:

Kidomas, gros village, bâti partie sur la Montagne, partie sur le rivage.

Il y a au devant une isle de forme triangulaire accompagnée de quatre isles au Nord, qui formeroient un assez bon Port, s'il y a avoit plus de fonds...

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι πρόκειται για την αρχαία Κισθήνη, βορειότερα, και συμπληρώνει: «les Grecs ignorent le nom ancien de cette ville».

Έτσι λοιπόν ο Choiseul-Gouffier, με το μνημειώδες έργο του –ταξίδι 1776, έκδοση β' τόμου 1809– όπου με την καινοτομία της εικόνας θα φέρει για πρώτη φορά στον Ευρωπαϊό αναγνώστη ζωντανό τον μαγικό κόσμο της Ανατολής, κατατάσσεται δεύτερος σε παλαιότητα μαρτυρίας¹⁸. Του αναγνωρίζουμε όμως τον εξαιρετικά λεπτομερή χάρτη της περιοχής¹⁹, την πρώτη ανάδειξη της ιδιαίτερης αυτής πολυνησίας και, ως συγκρατήσουμε, ότι θαυμάζει εκτός από τα μωσχο-οκτάποδα, την από την περιοχή νομισματική συλλογή του Monsieur Cousinery και φυσικά την:

*...τολμηρά δραστηριότητα των Ελλήνων, την ευμάρεια και την ελευθερία των απήλαυσαν και τον ακαταμάχητον πόθον της γνώσεως και της μαθήσεως, όστις λίαν εσφαλιμένως εθεωρείτο αποσβεσθείς και ότι επί της αιολικής ταύτης παραλίας λειτουργεί σχολή εν η η νεολαία διδάσκεται τον Όμηρον, τον Θουκυδίδην...*²⁰

17. Πβ. H. Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe & XVIIIe s.*, τ. II, Παρίσι 1902, σ. 863-878. Ο κατάλογος των χειρογράφων δεν προσδιορίζει τον χώρο προέλευσής τους. Όμως ο Antoine Galland κατά την διάρκεια της παραμονής του στη Σμύρνη το καλοκαίρι του 1680 πραγματοποίησε εικοσαήμερο ταξίδι στην Μυτιλήνη αναζητώντας χειρόγραφα σ' ένα μοναστήρι καθ' υπόδειξη έλληνα μοναχού. Από την εξερευνητική αυτή αποστολή μετά από πολλαπλή δυσαρέσκεια του ηγουμένου απεκόμισε μόνο ένα πολύτιμο χειρόγραφο, δυστυχώς χωρίς να αναφέρει το μοναστήρι ούτε καν την τοποθεσία. H. Omont, *ό.π.*, τόμ. II, 214-215· πβ. A. Galland, *Le voyage à Smyrne*, Παρίσι, εκδ. Chandeigne, 2000, σ. 231-234.

18. M.G.A.F. Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, τ. II, Παρίσι 1809, σ. 72-79.

19. Πβ. και Στρατής Μολίνος, *ό.π.*, σ. 91-94.

20. Γ. Σακκάρης, *ό.π.*, σ. 47.

Ας συγκρατήσουμε όμως ότι ο εντυπωσιασμός του παραμένει και εκφράζεται κυρίως για την απέναντι ακτή, πάντοτε για ό,τι θεωρούν αυτοί απέναντι:

Ce beau pays, encore couvert des village et de superbe moissons, étoit une des plus riches contrées de l'antiquité; et son fertile sol embelli par les arts, offroit des tout côtés des monuments, et des habitations recherchées... Toute cette contrée exposée au midi, à couvert des vents du nord par une muraille des hautes montagnes, et par tout arrosée des eaux qui en découlent, est peut-être le plus beau et le plus fertile pays de la terre²¹.

Τα αμέσως επόμενα κείμενα των Γάλλων Ambroise Firmin Didot και F.C.H.L. Pouqueville και των Άγγλων William Jowett και Charles Williamson (1819) είναι πολύ γνωστά για να τα σχολιάσουμε άλλη μία φορά εδώ, τουλάχιστον σε ό,τι έχει σχέση με την Ακαδημία²². Ας διακρίνουμε μόνο τον εντυπωσιασμό του πρώτου για τις γυναίκες με την υπέρμετρη σεμνότητα που αντίκειται στη ζωηρότητα της φαντασίας τους και ειδικά την αδελφή του Θεόφιλου Καΐρη, Ευανθία, κόρη που μιλούσε άπταιστα γαλλικά, ιταλικά και αρχαία ελληνικά, όσο εξαιρετη ήταν στα μαθηματικά και στη φυσική του Νεύτωνα:

Qui aurait pu supçonner que dans cette ville presque inconnue, une miserable petite maison renfermait en Asie, une instruction aussi extraordinaire²³.

Τον επόμενο χρόνο της επίσκεψης του Didot, τον Μάιο του 1818, ας τονίσουμε την διεισδυτική ματιά του ιερωμένου Jowett όχι μόνο στα της Σχολής αλλά και στην ιστορία της πολιτείας και τη μοναδική αξιομνημόνευτη περιγραφή της οικίας, όπου φιλοξενήθηκε²⁴. Ας συγκρατήσουμε επίσης την αναφορά στον χώρο περίθαλψης των λεπρών – θέμα που επανέρχεται στο εξειδικευμένο ταξίδι του γιατρού Zambaco στα τέλη του αιώνα²⁵– καθώς και στο

21. Choiseul-Gouffier, *ό.π.*, σ. 79.

22. [Ambroise-Firmin Didot], *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816-1817. À mon fils ainé Ambroise-Firmin Didot*, Παρίσι, Typographie Firmin Didot, [1826], σ. 374-403· F.C.H.L. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, τ. III, σ. 16 κ.εξ. και Jowett William, *Christian Researches in the Mediterranean, from 1815 to 1820 in Furtherance of the Objects of the Church Missionary Society*, Λονδίνο 1822, σ. 41-67· πβ και Richard Clogg, «Two Accounts of the Academy of Ayvalik (Kydonies) in 1813-1819», *Revue des Études Sud-est Européennes* 10/4 (1972), 633-667.

23. [Didot], *ό.π.*, σ. 375.

24. Jowett William, *Christian Researches*, σ. 65-66.

25. D. A. Zambaco, *Voyages chez les lépreux: avec une carte indiquant les localités lépreuses*, Παρίσι 1891· επισκέφτηκε αντίστοιχους χώρους στο ανατολικό Αιγαίο.

ό,τι σύμφωνα με αφηγήσεις στα 1770 ακόμη και στην Πάτμο δεν ήξεραν κατά που πέφτει το Αίβαλί και μόνο μετά από την ανάγνωση του Στράβωνα κατανόησαν την τοποθεσία. Αν συνδεθούμε ξανά με τη συντεταγμένη του χώρου, ο Jowett σημειώνει ότι προσεγγίζοντας με το πλοiάριο την περιοχή με το σεληνόφως και το ήχο των κουπιών:

*I never, I think, in my life spent such an enchanting evening, as we thus coasted along. The perfect retirement and beauty of the scene*²⁶.

Όταν ο εφημέριος βρετανικής εμπορικής επιχείρησης στη Σμύρνη, Francis Arundell, μετά από οκτώ χρόνια παραμονή και ταξίδια στη Μικρά Ασία, επισκέπτεται τις ρημαγμένες Κυδωνίες, με σκοπό την ενίσχυση για την επανίδρυση της Σχολής ήταν τις μέρες της Πεντηκοστής του 1830, μέρες που φιλοπονούνται με εντυπωσιακή ευλάβεια και απaráμιλλη καθαρότητα: ο ιερέας βαθέως θλίβεται για την κατεστραμμένη όψη της πολιτείας παρά τον επαναπατρισμό ορισμένων κατοίκων· επισκέπτεται εκκλησίες και νοσοκομεία, συνομιλεί με τους γέροντες και τον δάσκαλο για όλες τις πιθανές λύσεις ακόμα και για μία σχολή θηλέων²⁷.

Την ίδια χρονιά ο ιστορικός των Σταυροφοριών M. Michaud εκφράζει παρόμοια θλίψη ενώ διαπλέει τον θαλάσσιο χώρο ανάμεσα στις νήσους και την αιολική ακτή²⁸. Αυτή την δεκαετία, του 1830, ο αρχαιολόγος Charles Texier εκπονεί για πρώτη φορά ουχί θεωρητικά και μόνος τελείως την Γεωγραφική, ιστορική και αρχαιολογική περιγραφή των πόλεων και επαρχιών της Μικράς Ασίας, στεφανώνοντας έτσι με το έργο του όλες τις προγενέστερες απλοϊκές παρεμφερείς μελέτες και όπου η «Εκατόννησος» καταλαμβάνει τη σύστοιχη θέση στον Αδραμυττηνό κόλπο²⁹.

Η καμπύλη του αιώνα, που κυριολεκτικά λυγίζει από τον περιγηγητικό, όπως ονομάστηκε οργασμό, μας φέρνει αντιμέτωπους με κείμενα όπου συνα-

26. Jowett William, *Christian Researches*, σ. 59.

27. F.V.J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor: including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, by F.V.J. Arundell, *British Chaplain at Smyrna*, vol. I-II, Λονδίνο 1834, Appendix: From Smyrna to Pergamus and Aivali by Land and thence by Sea to Mytilene, σ. 287-330.

28. M. Michaud/M. Poujoulat, *Correspondance d'Orient 1830-1831*, Παρίσι 1833, σ. 310-314.

29. Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure...de 1833 à 1837...*, τ. I-III, Παρίσι 1839-49. Η περιληπτική μορφή του έργου με τον τίτλο: *Asie Mineure. Description géographique, historique et archéologique...*, που κυκλοφόρησε το 1862, μεταφράστηκε από τον Π. Γερακάκη και εκδόθηκε στη Σμύρνη από το τυπογραφείο της Αμάλλειας το 1873· τα περί Αδραμυττηνού κόλπου, Άσσου, Εκατοννήσου, Πιτάνης και Περγάμου στις σ. 342-384.

γωνίζονται η λογοτεχνική παρουσίαση με την πολυεδρικότητα από τα πολιτικά και πνευματικά ρεύματα της εποχής· όπου συναγωνίζονται οι γνώσεις των ταξιδιωτών με τις εμπειρίες τους, εμπλουτισμένες με στιγμιότυπα του καθημερινού βίου των εγχωρίων πληθυσμών³⁰. Ο οργανισμός αυτός όμως δεν μας κληροδοτεί παρά ψιχία για το θέμα μας συγκρίνοντάς το με άλλους προορισμούς. Σχεδόν κανένας από τους ταξιδιώτες ως τα τέλη του αιώνα δεν διασταύρωσε την πορεία του, ούτε καν με παράκαμψη με την νεο-ανθούσα Μοσχονησία³¹. Μόνο από το έργο του Launay (1897), με το γραφικό τοπικό χρώμα, η μουσουλμανική μοιραλατρία και οι κλασικές μνήμες συνταξιδεύουν *Autour de la mer Egée*, ως απομονώσουμε μια γιορτή της Ορθοδοξίας που τελείται στο ασύνηθες εκλεκτό και φωτεινό τοπίο, χωρίς εξάρσεις μεσογειακού τύπου και σε απόλυτη ευρυθμία με το θαλασσίνο στοιχείο:

...à Aivalik, une ville turque très prospère, dont les habitants vont souvent faire fortune à Alexandrie pour retourner vieillir dans leur patrie. Une longue passe, marquée par deux files de bouées, au fond de la quelle on aperçoit, sur un petit coteau, des maisons en moëllons, aux fenêtres trop larges, aux toits de tuiles plats. C'est, aujourd'hui, jour de fête orthodoxe, l'invention de la Croix, et toute la ville, soit à mulet ou à pied, soit en barque, se rend, au bout du golfe, à un vieux monastère, dont les cloches résonnent allégrement. Les grandes barques plates, chargées de Grecs aux habits de Fêtes, au linge très blanc, aux resplendissants bonnets de pourpre, des femmes aux couleurs éclatantes; les reflets dans la mer limpide; ce mouvement sur la côte très proche; ces branchages, qui défendent les mulets des mouches ou du soleil; ce carillon de cloches; toute cette animation, très digne et très calme, des Grecs, qui n'ont jamais l'expansion tumultueuse de certains autres méridionaux³².

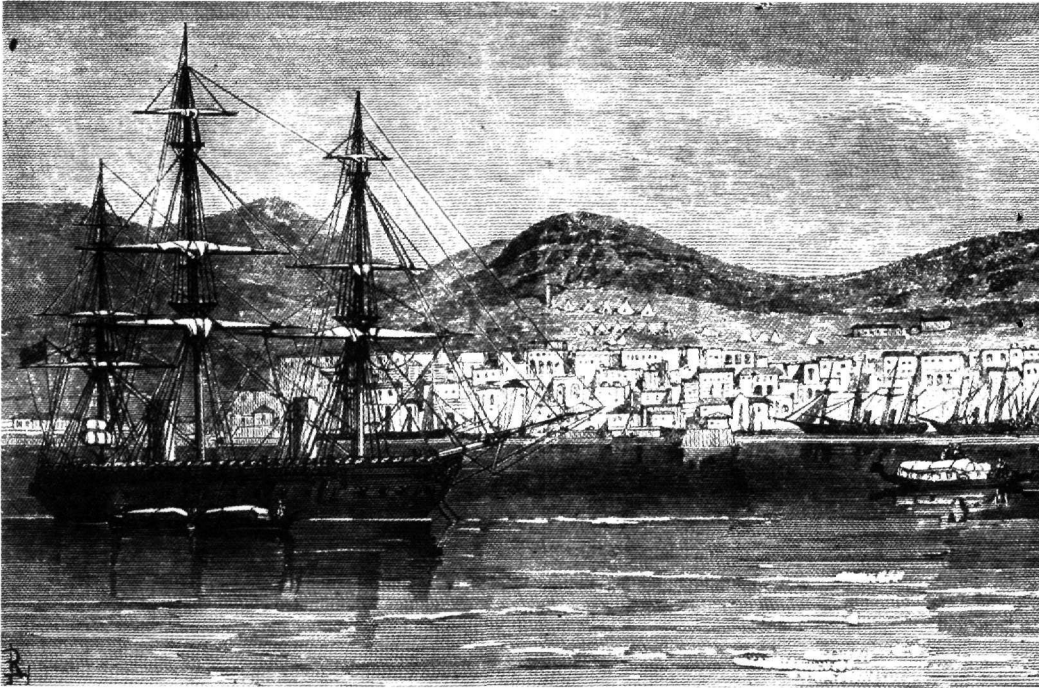
Εκθέσεις Ευρωπαίων για τον ελληνικό χαρακτήρα της Μικράς Ασίας δημοσιευμένες κατά την πολλαπλά τραυματισμένη εποχή της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, συγκαταλέγονται στις αναφορές και όχι στην επισκεψιμότητα της περιοχής³³.

30. Μια πρώτη παρουσίαση των ταξιδιωτών του 19ου αι. βλ. στο Ιόλη Βιγγοπούλου, «Οι ταξιδιώτες τον 19ο αιώνα. Ένα πολυμορφικό αφήγημα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 5, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2003, σ. 385-400.

31. Πβ. τα αντίστοιχα κεφάλαια στα Γ. Σακκάρης, *Ιστορία των Κυδωνιών*· Ιω. Καραμπλιάς, *Ιστορία των Κυδωνιών*, και Αθηνά Καρεσσετζή, *Αϊβαλί 1832-1922*, Αθήνα 1981.

32. Louis de Launay, *Chez les Grecs de Turquie, autour de la mer Egée. Le pays et les moeurs Smyrne-Lesbos-Lemnos-Thasos-Le Mont Athos-Les côtes d'Ionie, de Thrace et de Macedoine-en Thessalie*, Παρίσι 1897, σ. 77-78.

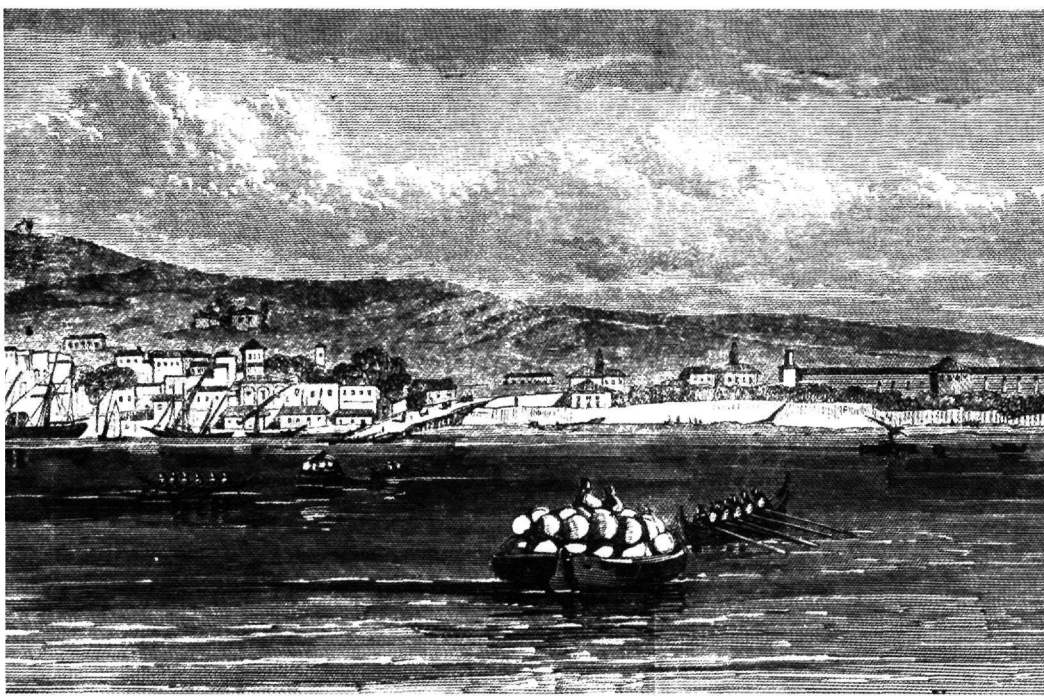
33. Από το έργο: *Le caractère grec de l'Asie Mineure attesté par des étrangers*, Νανσύ/Παρίσι/Στραβούργο, 1919, σ. 16 σημειώνουμε τα ακόλουθα: *Témoignage d'Elisée*

«Ο σεισμός της Μυτιλήνης, 1867. Αποβίβαση τροφίμων για τους πληγέντες».

Τέλος, ο σεμνός Φώτης Κόντογλου. Ταξιδευτής αυτόχθων, ταξιδευτής στον τόπο του, ταξιδευτής αλλά συνάμα και μοναχικός. Ταξιδευτής σε μια Ανατολή της αυθόρμητης σοφίας, βαθιά βιωμένης. Ταξιδευτής που εισπνέει τη φύση με φωτεινή πνευματικότητα, με ανθρωπιά και θέλει την Ιστορία

Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle*, τ. IX, Παρίσι 1884· σ. 34: Témoignage de Charles Diehl, membre de l'Institut, extrait de *L'Eglise Grecque et l'hellénisme*, conférence 13/1/1907 dans *La Grèce* publiée par la Ligue Française pour la défense des droits de l'Hellénisme, Παρίσι 1908· σ. 57: Témoignage de Ernest Lémonon, «Les Grecs d'Asie Mineure» dans *Études franco-grecques*, sept. 1918· Témoignage du major-général Sir Charles Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor, ... Persia*, Λονδίνο 1895· σ. 72: Témoignage de la rédaction de la Revue *The New Europe* de Londres, 20/11/1918· σ. 79· Témoignage du Docteur Alferd Philippson, Professeur de la Géographie à l'Université de Bonn, Ouvrage: *Reisen und Forschungen in Kleinasien*, cinq livraisons avec cartes, Gotha, Justus Perthes, 1910-1915, σ. 95: Témoignage du docteur Karl Dietrich, «Das Griechentum Kleinasien» dans le *Laender und Voelker der Turkei*, Λιψία 1915, traduction française, Παρίσι 1919.

Δημοσιεύεται στο: 1842-1885. Ελλάδα, ιστορική-εικονογραφημένη, Αθήνα 1984.

ως παρόν, μια ύπαρξη που μετεωριζόταν σ' ουρανό και γη³⁴, που συνοψίζει όμως όσο κανένας άλλος ταξιδιώτης την ψυχή

...αυτού του χερσόνησου, μαζί με το τσούρμο τα νησιά που είναι σκορπισμένα ολόγυρα. Ένας κόσμος κρυφός περικλεισμένος σ' ένα μπουγάζι κ' απ' όξω λες και το φυλάγανε πλήθος νησόπουλα. Ένας απόμερος κόσμος, μικρός, ξεχασμένος, ήσυχος, παρηγοριά στάλαζε στα φυλλοκάρδια σου, το μυαλό ειρήνευε, οι άνθρωποι φιλότιμοι, κουβαρντάδες, έξυπνοι, θαλασσινοί, αλλά και με χτήματα και υποστατικά... εδώ στάθηκε και το μεγάλο σκολειό... και πρόκοψαν και γίνηκε πολιτεία, απ' τις πιο όμορφες και φτωχισμένες της Ανατολής... ύστερα απ' τον πόλεμο σβύστηκε και το λιγοστό φως που θαμπόφεγγε αντίκρυα στη Μυτιλήνη...λίγοι άνθρωποι ξέρουνε κατά που πέφτει τ' Αϊβαλί...κ' ένας Αϊβαλιώτης που πήγε στη Γερουσαλήμ με τα ποδάρια να γένει χατζής...σαν γύρισε έλεγε στον

34. Πολύτιμα στάθηκαν τα κείμενα των αξιολογότατων συνεργατών της έκδοσης Μνήμη Κόντογλου, δέκα χρόνια από την κοίμησή του, Αθήνα, Αστήρ 1975.

καφεné πως ίσαμε το Μπουντρούμ και την Αττάλεια το πολύ ξέρανε τ' Αϊβαλί, μα πιο πέρα άρχισε να λέγει πως είναι από τη Σμύρνη, και πιο πέρα πως είναι από την Πόλη.³⁵

Έτσι όταν πια η Αγγλίδα Freya Stark, το φθινόπωρο του 1952, πήγε σε σαράντα τόσες ερειπωμένες πολιτείες στην ιωνική και αιολική γη, συνάντησε έναν μόνο ομόδρομό της ταξιδιώτη και αυτόν...στην Πέργαμο! ³⁶

Τελικά, μετά τα μνημεία και τους ανθρώπους του παρελθόντος, επιπλέει το ουσιώδες του χώρου· εξάλλου οι ταξιδιώτες περνούν και παίρνουν, οι τόποι μένουν, κάποτε μένουν και οι λέξεις γιατί η μνήμη και η Ιστορία είναι πάντα πιο ισχυρές από τον παρόντα άνθρωπο και αφού το προσκήνιο δεν είναι η μόνη πραγματικότητα³⁷. Η Ιστορία είναι μέσα στις λέξεις και τις εικόνες. Οι ταξιδιώτες στις οδοιπορίες τους συναντούσαν τόπους αλλά τους προσπερνούσαν· στις πλευσεις τους περισσότερο ονειροπόλησαν παρά κατέγραψαν. Έτσι για τους ταξιδιώτες έμειναν και οι λέξεις, για μας θα μείνει η ουσία των λέξεων, αυτό που θα υπάρχει πάντα πίσω από τις λέξεις. Η τραχειά πλευρά στη γοητεία των Ελλήνων και της γλώσσας τους.

Εδώ λοιπόν σ' αυτήν την αγκάλη του Βορειοανατολικού Αιγαίου, η δύναμη της αυτάρκειας, της ανεξαρτησίας και αυτοσυντήρησης ισοσταθμείται με τη νηνεμία του απανταχού υγρού στοιχείου, την προσπελασιμότητα αλλά και το πολυσχιδές των ακτών στα νησίδια αυτά, που επιτρέπουν ταυτόχρονα γειννίαση αλλά και απομόνωση, που υποκρύπτουν εκπλήξεις και αδυναμίες στο πλουτοφόρο υγρό στοιχείο. Η Εκατόνησος με τον διακριτό της χαρακτήρα και τη μικρή της κλίμακα, είναι ένας μικρόκοσμος, μια μικρογραφία ενός μεγαλύτερου συστήματος που ήταν ο Ελληνισμός στην οθωμανική αυτοκρατορία, ορατός μόνο από τους ορώντες αυτόν.

Κι ύστερα από τετρακόσια χρόνια αδιασταύρωτες συναντήσεις, όλα καταλάγιασαν, σαν την μοναξιά ανάμεσα στους λόφους των αρχαιολογικών

35. Φ. Κόντογλου, *Ο Αστρολάβος...*, Αθήνα, Αστήρ 1975, σ. 45-69 και φυσικά του ίδιου *Τ' Αϊβαλί, η πατρίδα μου*, Αθήνα, Αστήρ 1979, σ. 50-73.

36. Στο έργο αυτό παραχωρείται το ένα τρίτο στο ταξιδιωτικό της ημερολόγιο και περί τα δύο τρίτα της αφήγησης σε ιστορικές αναδρομές και φιλοσοφικές αναρωτήσεις και όπου τελικά αναδεικνύεται καθαρά η δύναμη του τοπίου: Freya Stark, *Ionía*, Ν. Υόρκη, 1955.

37. Πβ. Freya Stark, *ό.π.*, σ. 64-70: «Όταν ήταν γνωστά λιγότερα πράγματα, η όραση ταξίδευε μακρύτερα επειδή οι αναλογίες κρατιόνταν με μεγαλύτερη ακρίβεια. Η περιπέτεια και το μυστήριο...δεν έσβησαν από τις επιφάνειες των πραγμάτων. Κίνηση και ακινησία πηγαίνουν μαζί, εξηγούνε η μια την άλλη. Τα μικρογεγονότα μιλούν καλύτερα από τους σχοινοτενείς λόγους για τη ζωή των τόπων». Για την επιρροή του τοπίου και την εξαιρετικά πρώιμη κατάθεση αυτού βλ. ενδεικτικά J. Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne...*, τ. 1, Παρίσι [1799], σποραδικά.

χώρων. Έμεινε το τοπίο να μας θυμίζει το ουσιώδες³⁸. Έκτοτε όσοι από τους ταξιδιώτες ενδύθηκαν πεισματικά τον επενδύτη του περιηγητή, έχωσαν τους μικρού σχήματος οδηγούς στις αποσκευές τους και αφέθηκαν μοναχικοί στην οδοιπορία ή την πλεύση τους. Όλοι οι άλλοι έπαψαν να ταξιδεύουν, να οδοιπορούν, να πλέουν... Απλώς, μανιωδώς μετακινούνται, δίχως να διασταρώνονται πια, ούτε με την Ιστορία, ούτε με τους ανθρώπους, ούτε καν με το αθεράπευτα πληγωμένο τοπίο.

Ioli Vingopoulou

VOYAGEURS DANS L'ÉGÉE DU NORD-EST:
MARCHES À PIED, NAVIGATIONS ET RENCONTRES DIVERGENTES

(RESUMÉ)

Du XVIe au XIXe siècle, le Nord-Est de la mer Égée constitua pour les voyageurs, une étape –parfois imposée et parfois désirée– sur les itinéraires maritimes, principalement vers ou à partir de Constantinople et également sur les axes continentaux en direction des grandes villes du Nord-Ouest de l'Asie Mineure. Les connaissances théoriques, les rêves et les idéologies se heurtaient aux expériences, créant des stéréotypes dont les récits de voyages s'alimentaient mutuellement. Sur les îles et sur les terres qui se trouvaient en face d'elles, les mentions manquent plus qu'elles ne confirment la vie dans la région et, le rapport des côtes entr'elles, ne se vérifie que par la continuité historique, ou par sa discontinuité, nous ne possédons pas les impressions ni leurs justifications que les voyageurs remportaient avec eux. L'approche des côtes et du thème, révèle non seulement une harmonie mais aussi une unicité de même qu'elle éclaire certaines constatations sur la fréquence des visites de l'endroit.

Μυτιλήνη, au niveau géographique, vient en premier, avec l'œuvre de Cr. Buondelmonti et dans les écrits des lettrés du XVIIe siècle la mythologie, les paramètres géographiques et démographiques et l'historicité y sont déjà insérés. À la grande époque du voyage, des centaines de noms et de titres ressortent, jusqu'à présent, de l'étude de l'île. Avec des anthologies et des traductions, les thèmes concernant Μυτιλήνη, sont en partie classés et valorisés.

38. Πβ. Robert Eisner, *Travels to an Antique Land. The History and Literature of Travel to Greece*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1993, σ. 231-232.

La région d'en face, du Sud des Dardanelles jusqu'au Golf Eléate, nous offre des particularités. Située dans un dédale de chemins, sans suite plutôt que dûs à l'évolution séculaire, elle est restée inconnue sur le plan du voyage comme sur le plan scientifique si on excepte Troie et Pergame. Sur les parcours maritimes et plus rarement sur les parcours continentaux de la Bithynie de l'intérieur, les villes anciennes de l'Aeolie et de la Mycie sont pour les voyageurs à l'esprit romantique et curieux d'archéologie: «l'en face de Mytilène».

Sur la ville de Kydonies et sur son environnement marin: Des Monceaux nous laisse le manuscrit d'un journal de voyage fait en 1668, copié et livré à l'éditeur de l'œuvre de C. Le Bruyn (1725). Il fait aucun doute qu'il soit allé à Kydonies et qu'ainsi M.G.F.A. Choiseul-Gouffier ne se classe que second en ancienneté de témoignage avec une carte exceptionnellement détaillée de la région, la première à montrer le nombre des îles et naturellement l'Ecole, tandis que son enthousiasme s'exprime surtout pour la côte d'en face. Les textes de A.F. Didot, F.C.H.L. Pouqueville, W. Jowett et Ch. Williamson sont trop connus pour que nous les commentions en dehors de quelques descriptions dignes d'intérêt. Fr. Arundell qui visite Kydonies (1830) dans le but de soutenir la refondation de l'Ecole semblable, s'attriste de son aspect en ruine. La même année, Michaud éprouve une tristesse tandis qu'il parcourt tout l'espace maritime entre les îles et la côte Aeolienne. Dans les années 1830, l'archéologue Ch.F.M. Texier exécute une œuvre originale dans laquelle l'Ekatonissos prend la place qu'elle mérite dans le golf Adramytique.

L'«orgasme» des voyageurs du XIXe siècle, en comparaison avec d'autres lieux, ne nous légue que peu de chose sur la région; aucun d'eux n'a croisé sur sa route, Moschonisia, la région en plein re-développement. Seule, l'œuvre de L. de Launay (1897) nous offre une description de fête religieuse, en parfaite harmonie avec le paysage; le respectueux F. Kondoglou lui, résume comme aucun autre l'âme de la presque île et Freya Stark, mais cela en 1952, ne rencontra qu'un seul voyageur qui faisait le même chemin qu'elle.

Enfin, et même pour les voyageurs, d'après ce qui reste du passé, le paysage se fait connaître. Cependant, dans leurs marches à pied, ils rencontraient des lieux mais ils dépassaient et dans leurs navigations, ils rêvaient plus qu'ils ne notaient. L'Ekatonissos, microcosme d'un monde plus grand qu'était l'Hellenisme dans l'Empire Ottoman, n'était visible seulement que pour ceux qui la voyaient.